

LAPIS JÓZSEF

*Túl a fedélen – Tanulmányok
és kritikák a gyerekirodalomról*

Prae

Budapest, 2025

Katona Alexandra

Közelítések az idegenséghez

Lapis Józseffel 2021-ben, az OTDK-n találkoztam először személyesen (már amennyire a járványhelyzet miatti online lebonyolítás lehetővé tette), amikor is a valaha volt első gyerek- és ifjúsági irodalom szekció szakmai zsűrijének tagja volt. Akkorra már, reménybeli gyerekirodalom-kutatóként átrágtam magam a vonatkozó munkásságának nagy részén, és valamiért az ő véleményétől tartottam leginkább. „Jó volt együtt gondolkodni ezzel a szöveggel” – mondta, amikor hozzászólt a dolgozatomhoz, és ez a mondat számomra azóta szorosán összefonódott az alakjával. Ez ugyanis nem annyira az én munkám (meglehetősen szerény) erényeiről vallott, hanem sokkal inkább arról, hogyan viszonyul Lapis a szövegekhez: mind szerkesztői, mind értelmezői praxisában nem a szövegen, nem a szövegről, hanem *a szöveggel együtt* gondolkodik. Ezeknek az együtt gondolkodásoknak az eredményeit gyűjtötte össze elsőként a *Líra 2.0 – Közelítések a kortárs magyar költészethez* (József Attila Kör – Prae, 2014), aztán az *Elég – Közelítések a kortárs irodalomkritikához* című, a kritikáit és a kritikaírásról szóló esszéit közlő kötetben (Alföld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022), amelyből a gyerekirodalmi írások ki-maradtak, hogy aztán a *Túl a fedélen – Tanulmányok és kritikák a gyerekirodalomról* című, főszerkesztésében mintegy 320 oldalra rúgó kiadványban kapjanak helyet. (Természetesen az életmű e két szegmense

nem minden esetben választható el ennyire élesen egymástól, hiszen a [gyerek]irodalom-értelmezés és a kritikairás általános kérdései összefonódnak. Ebből a megfontolásból mindkét utóbbi kötet közli például *A jéghegy csúcsa alatt – Gondolatok a gyerekkönyvkritikáról* című szöveget.)

A bevezető anekdota jól illusztrálja Lapis helyzetét és ezáltal a kritikánk tárgyául szolgáló, közel két évtizedes munkájának eredményeit közlő kötet jelentőségét is a hazai gyerekirodalom-kutatásban és -értelmezésben. Az OTDK-szekció indulása a kutatási terület intézményesülésének fontos pontja volt, azonban ekkorra már Lapis – a zsűriben akkor helyet foglaló szakemberekkel, Kérchy Annával, Hermann Zoltánnal és Harmath Artemisszel egyetemben – szaktekintélynek számított. A kötetből azonban erről a – talán túlzás nélkül mondhatjuk így – üttörői pozícióról aligha szerezhet tudomást az olvasó. Ennek egyik oka az, hogy maga a szerző sem így címkézi fel saját pozícióját, nem így tekint magára és a munkásságára. Ami azonban számunkra most ennél fontosabb, az a szövegek megformálását és pozícióját is érintő aspektus, miszerint a hazai gyerekirodalmi értekező szövegekben a mai napig gyakran megjelenő apológia (melynek általános elemei a terület elhanyagoltságának hangsúlyozása, majd annak bizonyítása, miért is érdemes foglalkozni vele) teljesen hiányzik Lapis írásaiból. Ennek hiányát azonban egyáltalán nem érezzük, sőt; a szövegekben megjelenő demokratikus, kíváncsian odaforduló attitűd épp azáltal legitimálja, „emeli fel” a gyerek- és ifjúsági irodalmi művekről történő (szakmai) beszédet, hogy a beszédmód minőségét tartja szem előtt, és az azokkal történő foglalatoskodást természetesen veszi. Ez a figyelem ráadásul igen sokirányú: prózai és lírai szövegekről, többek között óvodásoknak és kamaszoknak szóló versantológiákról, ifjúsági inváziós sci-firől, az Andersen-díjas holland szerző, Guus Kuijer ifjúsági regénysorozatáról vagy Havasi Attila és Varró Dániel *Macskák*-fordításáról éppúgy szó esik, mint Kántor Péter, Takács Zsuzsa, Kovács András Ferenc vagy Weöres Sándor műveiről.

A kötet bevezető egységében négy írás kapott helyet, amelyek lényegében a későbbi elemzésekben használt szemléleti és módszertani kereteket körvonalazzák, ebből adódóan a továbbiakban én is nagyrészt ezekből kiindulva kísérlem meg megragadni a kötet egészét. A címadó írás (*Túl a fedélen – A gyerekkönyvek olvasásáról*) a gyerekirodalmi munkákra gyakran alkalmazott „kétfedelűség” terminusának problémájára reflektál, amely azt feltételezi, hogy a gyerekkönyvek-

nek két, egymástól elkülönülő értelemstruktúrája van: egy, amit a gyerek, egy pedig, amit a (felolvasó) felnőtt „hall”. Lapis hangsúlyozza, hogy a gyermek(i) és a felnőtt befogadásmód minden bizonnyal nem különül el egymástól ennyire élesen, emiatt „hatékonyabb lenne befogadási attitűdök különbségéről, adott esetben a tudásszerveződést érintő eltérésekről beszélni” (18). Már ebben az írásban megjelenik a gyerekirodalom-értelmezés két fontos problémája, a gyermeki látás és a gyermeki attitűd megközelíthetősége a szövegekben, illetve ennek a gyermek(i)ségnek a felnőttek által teremtett, konstruált volta. A *Maszkák a bálban – (gyerek)irodalmi dilemmák* című írás a gyermeki fogalmát egy speciális attitűdként ragadja meg, és – Bódis Zoltán gondolatmenetét követve – az idegenséggel és az ezáltal megteremtődő (újra)megismerés lehetőségével hozza összefüggésbe: „A gyerekirodalmi művek elgondolhatók akként is, mint amelyek a gyermeki létmódról, világerzékelésről képesek hírt adni oly módon, hogy az a felnőtt számára is a(z újra)fölfedezés lehetőségével kecsegtet” (25). A gyermek(i)ség mint idegenség és az ahhoz történő felnőtt olvasói, értelmezői közelítés Lapis gyerekirodalom-értelmezésének egyik fő kiindulási pontjaként tűnik fel a kötetben, természetesen azzal a belátással együtt, hogy a távolság teljes felszámolása lehetetlen (és minden bizonnyal nem is volna kívánatos): „A távolságsökkentés igénye lehet azonban fontos, illetve annak reflexiója, hogy mit *nem* tudunk” (36). A líra kitüntetett szerepe Lapis érdeklődésében szintén összefügg ezzel a távolságsökkentési törekvéssel, szerinte „[a] szóművészet formái közül, megkockáztathatjuk, a vers az, amely legnagyobb eséllyel biztosítja az átjárást (és egyben a kapcsolatot) a gyermeki és a felnőtt befogadás között” (22).

Az idegenség és a másság nemcsak a gyermek- és felnőtt nézőpontok távolságának, hanem a kamaszság mint léttapasztalat, illetve Fekete István *Vuk* című művének értelmezésekor az állati és emberi perspektívák vizsgálatában is termékeny elemzési szemponttá válik. Utóbbi írásból az idegenség és az (újra)felismerés viszonyainak megragadását érdemes hosszabban idézni: „A Fekete-szöveg retorikája izgalmasan lavírozik az emberiesítő és dehumanizáló beszédmódok között, s ezzel különböző módokon képes az idegenségtapasztalat létrehozására, a sajátyszerűnek a másszerűben, a másnak a sajátban történő felismertetésére, a kettő közötti különbségek és hasonlóságok megértésére és történéssé tételére” (*A róák szabad népe – Ember(i) és állat(i) idegensége Fekete István Vuk című kisregényében*, 263).

Már a *Maszkák a bálban* felhívja a figyelmet az illusztrált gyerek-könyvek multimedialitására, pontosabban arra, hogy a gyerekirodalmi alkotások esetén nem elégséges csupán a szöveg értelmezése. A következő, már említett *A jéghegy csúcsa alatt* című írás a gyerekirodalom-kritika lehetőségeit és feladatait térképezi fel, elsősorban arra a kérdésre keresve a választ, hogyan lehet irodalomkritikai távlatból vizsgálni a vonatkozó műveket. Sokat hangoztatott, azonban kevésbé alkalmazott belátása a területnek, amelyet Lapis is hangsúlyoz, hogy ugyan „a gyerekirodalom mégiscsak irodalom, így a vele való foglalkozáshoz mindenekelőtt nyilván esztétikai, poétikai és irodalomtörténeti tudás, hermeneutikai szemlélet szükséges” (37), [a] könyvek vizuális karakterével, az illusztrációkkal, képekkel csakúgy törődni szükséges. Ha úgy tetszik, a képi nyelvvel” (38). A szerző a kötetben közölt írásokban dicséretes következetességgel tartja magát ehhez a szempontrendszerhez: a kép–szöveg viszonyok jelentésteremtő játékát, az irodalmi szövegek és az illusztrációk egymáshoz fűződő viszonyát is elemzése tárgyává teszi (gyakran elegánsan jelezve, hogy ilyenkor számára kevésbé ismerős terepen mozog). Másik, számomra fontos állítása a szövegnek az „én is voltam gyerek” és a „nekem is van gyerekm” pozíciók problematizálása, az ezekből az alapállásokból történő megszólalás leegyszerűsítő jellegének hangsúlyozása: „érdemes észben tartanunk, hogy akár még a sokkisgyerekes személyes felhasználói tapasztalat is távol áll a nagyobb szcena és a gyerekirodalom folyamatainak, tendenciáinak átlátásától, a sajátos esztétikai kondíciók megismerésétől, a poétikai karakter elemzésétől, a kontextusok elkülönítésétől” (36).

Ezen a ponton lehet érdemes reflektálnunk arra, hogy Lapis semmiképpen nem a gyerekek nevében vagy a gyerekek helyett értelmezi/olvassa a szövegeket. Ez legexplicitőbb módon a bevezető fejezet utolsó, *A szabadság metamámora – Dániel András Kufli-történeteiről* című szövegében jelenik meg, amelyben már apaként, gyermekével együtt olvasó szülőként szerzett tapasztalatait is megjeleníti. Fontos azonban az, hogy a közös olvasás élménye és belátásai mintegy kiegészítő szempontként mutatkoznak meg; Lapis nem általánosítja saját kislányának a reakcióit, benyomásait (azzal a honi gyerekkönyv-kritikában szintén jellemző pozícióval ellentétben, hogy ami egy adott gyereknek tetszik, az általában a gyerekeknek megfelelő), de nem is ignorálja, hallgattatja el ezeket a közös megismerés során, Dániel András képi és szövegvilágának rétegzett jelentései között

kalandozva szerzett tapasztalatokat: a felnőtt értelmező apa és az értelmező-olvasó/hallgató/néző gyermek pozíciói harmonikusan egészítik ki egymást. A gyermekeket partnerként és önálló értelmezőként kitüntető attitűd jelenik meg a kötet ajánlásában (*Kislányomnak*) és előszavában is: „És mindenem túl köszönöm a gyermeknek” (14).

A következő fejezet a gyereklíra elméleti és történeti megközelítéseit állítja a középpontba (persze ezekben a szövegekben is megjelennek általános gyerekirodalmi dilemmák), majd az esszéket és kritikákat gyűjtő egység következik, különválasztva a líra- és prózakötetektől szóló írásokat. A líraelméleti munkák tekintetében visszatérő és kiemelkedő jelentőségű a gyerekversek érzéki dimenziójának vizsgálata, amely a vers hangzóságát a (gyerek)befogadó testi tapasztalataival hozza összefüggésbe, és amelynek működését Gumbrecht jelenlét-fogalmával kapcsolja össze. Lapis hangsúlyozza, hogy „a (korai) gyereklíra azt teszi lehetővé, abban segít, hogy a világban létező testekből a nyelvben létező testekké váljunk (illetőleg, hogy újraterejtse a testet a nyelvben). A gyerekköltészet ritmusai és hangzósága rezonál a testfelépítésre és a testi folyamatokra, a nyelvben tartja a testet, míg a különféle metaforák, amelyek majdnem mindig az érzéki tapasztalatban gyökereznek, segítenek megérteni, hogy kik vagyunk mi – alanyként és tárgyként – a jelek világában” (*Challenge accepted? – Avagy a kortárs gyereklíra kihívásai*, 70). Ebből a szempontból különösen érdekesek azok a kritikák, amelyek a nyelv hangzóságát helyezik előtérbe, mint például a Kovács András Ferenc *Egerek könyve* vagy Keresztesi József *Mit eszik a micsoda?* című, a nonszensz költészet hagyományaiból táplálkozó művéről szóló írás. Előbbi elhelyezése is igen találó, hiszen a Havasi-Varró-féle *Macskák*-fordítás után kapott helyet, amely számomra a kötet egyik legizgalmasabb elemzése volt; Lapis nemcsak az eredeti T. S. Eliot-szöveggel, hanem a különböző magyarázatokkal is összeveti a fordítópáros munkáját, ezáltal egy különösen széles perspektívájú, nemcsak a (gyerek)költészet, hanem a fordításelméletek felől is érvényesen megszólaló szöveget alkotva meg.

A kötet összegző célja miatt felmerülhet a szerzőközpontú olvasás lehetősége is, az a szempontrendszer, amely Lapis József gyerekirodalmi praxisának folytonosságát, lineáris ívét kísérelné meg rekonstruálni a szövegek alapján. A kötet kompozíciója azonban elsősorban nem ezt az olvasásmódot kínálja fel, ugyanis nem kronologikusan,

hanem tartalmi-logikai szempontok szerint rendeződik. Az egymást követő írások – miközben természetszerűen ismétlődnek bennük egyes állítások, újra- és újra előkerülnek szerzők és viszonyítási pontként szolgáló irodalmi hagyományok is – jó sorrendben, egymás gondolatmenetéhez termékeny módon kapcsolódva követik egymást, a Kántor Péter gyerekverskötetéről szóló írás záró sorai pedig az egész gyűjteménynek is igazán szép és megható lezárást adnak. A szövegek közlése között eltelt, viszonylag nagy időintervallum ellenére (az első 2007-ben, az utolsó pedig 2025-ben jelent meg) az írások egységesen magas színvonalon teljesítenek, nem érezni megingásokat vagy nagyobb billenéseket sem a gondolatmenetek, sem a nyelvi-retorikai megformálás terén; sokkal inkább a hangsúlyok, a viszonyítási pontok rendeződnek át, mozdulnak el. Ami viszont állandó marad, az a kíváncsi odafordulás a szövegekhez. „Néha úgy érzem, a gyönyörök kertjébe tévedtem” (40) – olvashatjuk *A jéghegy csúcsa alatt* című szövegben. Lapis József olyan látogatója ennek a kertnek, akinek érdeklődő, értő szemlélődése az arra járókat is minden bizonnyal közelebb csalogatja.